

کمال الملک

بیژن جلالی

www.ketab.ir

انتشارات نور

فهرست نویسی پیش از انتشار

سرشناسه:	جلالی، بیژن، ۱۳۲۵ -
عنوان و پدیدآور:	کمال الملک / بیژن جلالی.
مشخصات نشر:	تهران: نشر میناتور، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری:	۹۰ ص.: مصور (رنگی): ۲۱/۵ × ۱۴/۵
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
موضوع:	کمال الملک، محمد، ۱۳۲۶-۱۳۱۹.
موضوع:	نقاشان ایرانی — سرگذشتنامه
موضوع:	Painters -- Iran -- Biography
رده بندی کنگره:	۱۳۹۸ ج ۸ ک ۸۹۸۹ ND
رده بندی دیویی:	۷۵۹/۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی:	۵۶۷۱۴۰۳

لننر مینیا تور

تهران، خیابان طالقانی، خیابان فریمان، شماره ۲۸ کد پستی ۱۴۱۶۸۶۴۱۸۲۰
تلفن: ۰۹۱۲۱۸۷۴۲۹۰ - ۸۸۹۵۰۵۴۶ - ۶۶۹۵۲۶۳۲ ت. م. پخش ۶۶۹۷۳۳۵۲

کمال الملک

بیژن جلالی

حروف‌نگاری، طراحی و چاپ:

نشر مینیا تور

چاپ اول: ۱۳۹۸ / تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

حق چاپ محفوظ است

پیش‌نوشتار: نگاهی به پیشینه‌ی نقاشی در ایران

پیشینه‌ی هنر نقاشی در ایران، به دوران غارنشینی برمی‌گردد. در غارهای استان لرستان تصاویر نقاشی‌شده‌ای از حیوانات و انسان در سال ۱۳۴۸ خورشیدی (۱۹۶۹ میلادی) توسط ویلیام سامنر^۱، باستان‌شناس آمریکایی کشف گردیده. شبیه این نقاشی‌ها بر روی دیوارهای ساختمان‌هایی که در ملایر و فارس بودند و قدمت آن‌ها ساله دارند نیز کشف شده است. از دوران اشکانیان نیز نقاشی‌های محدودی بر روی دیوار به دست آمده که بیشترین آن‌ها در منطقه‌ی بین‌النهرین (میان رودان) یا عراق امروزی، قرار داشته است. یکی از این نقاشی‌ها صحنه‌ی یک شکارگه را نشان می‌دهد، وضعیت سوارها و حیوانات و سبک به کار رفته در این نقش‌ها یادآور سبک‌های ایرانی است. در دوران هخامنشی، نقاشی از روی چهره بر نقاشی‌های دیگر تقدّم داشت. تناسب و زیبایی رنگ‌ها در این دوران بسیار جالب توجه است. نقاشی‌ها بدون سایه و با یکدیگر هماهنگی دارند، در بعضی موارد مقدار سبک سیاه پررنگ را محدود کرده‌اند. باستانی‌ترین نقاشی‌های دوران اسلامی که بسیار هم کم‌یاب هستند در نیمه‌ی نخست قرن سیزدهم میلادی (حدود سال ۶۳۰ خورشیدی) یا (سال ۱۲۴۸ ه. ق.) بوجود آمدند. مینیاتورهای ایرانی (طرح‌های

ظریف و کوچک) از دوران بعد از سقوط بغداد، در سال ۱۲۸۵ میلادی (۶۶۴ خورشیدی) یا (۶۸۴ ه. ق.) به بعد به وجود آمدند. از آغاز قرن چهارم میلادی کتاب‌های خطی با نقش‌هایی از صحنه‌های جنگ و شکار تزئین می‌شدند. چین از قرن هفتم میلادی به بعد به عنوان یک مرکز هنری مهمترین انگیزه برای هنر نقاشی در ایران بوده است. از آن به بعد، رابطه‌ای بین نقاشان بودایی، چینی و نقاشان ایرانی به وجود آمد. از لحاظ تاریخی، مهمترین تکامل در هنر ایران، تأثیرپذیری از طرح‌های چینی بود که با رنگ‌آمیزی خاص خود برای هنرمندان ایرانی قابل درک شده بود. زیبانگاری و مهارت خارق‌العاده‌ی نقاشان ایرانی، و اساساً ارجح از توصیف است. در قرن اول اسلامی، هنرمندان ایرانی، زینت دادن به کتاب‌های خطی را با نقاشی شروع کردند. این کتاب‌ها با سرآغاز و حاشیه‌های رنگ‌آمیزی و تزئین شده بود. این طرح‌ها و روش‌ها، از یک نسل به نسل دیگر با همان روش و سبک منتقل می‌شد، که به هنر «روشن‌سازی» معروف شده است.

هنر روشن‌سازی و زیبا کردن کتاب‌ها در زمان سلجوقیان و مغول و تیموریان پیشرفت بسیاری کرد. شهرت نقاشی‌های دوران اسلامی، برگرفته از مدرسه‌ی بغداد بود. از میان کتاب‌های مصوّر به سبک بغداد به تزئین به کتاب کیلیله و دمنه^۲ اشاره کرد. تصاویر، نامتناسب و بزرگ‌تر از حد معمول رنگ‌آمیزی شده‌اند و فقط رنگ‌های محدودی در این نقاشی‌ها به کار گرفته شده است.

۱. illumination: این واژه در عرف ایرانی-اسلامی معادل «تذهیب» می‌باشد.

۲. کیلیله و دمنه کتابی است در اصل هندی که در آن حکایت‌های گوناگون (بیشتر از زبان حیوانات) نقل شده است این کتاب در دوران ساسانی به فارسی ترجمه گردیده است. نام کتاب از نام دو شغال به نام‌های کیلیله و دمنه گرفته شده است. اصل داستان‌ها به هندوستان و به سال‌های ۱۰۰۰ تا ۵۰۰ قبل از میلاد برمی‌گردد.

بیشتر کتاب‌های خطی قرن سیزدهم، افسانه‌ها و داستان‌هایی هستند که با تصاویری از حیوانات و گل و گیاه تزئین شده‌اند. یکی دیگر از قدیمی‌ترین کتاب‌های کوچک طراحی‌شده‌ی ایرانی به نام «مناف‌الحیوان»^۱ در سال ۱۲۹۹ میلادی (۶۷۸ خورشیدی) یا (۶۹۹ ه. ق.) به وجود آمده. این کتاب مشخصات حیوانات را شرح می‌دهد، در این کتاب تاریخ طبیعی با افسانه درهم آمیخته است. پس از هوم مغول به ایران، آنها تحت تأثیر هنر ایرانی، نقاشان و هنرمندان را بیشتر تشویق کردند. در میان نقاشی‌های هنرمندان ایرانی، می‌توان «سبک مغول» را هم مشاهده کرد. نقاشی‌های ایرانی عمدتاً به صورت خطی و مسطح است، نه به صورت ابعادی و مبتنی بر پرسپکتیو و هنرمندان در این زمینه از خود خلاقیت و اصالت نشان داده‌اند.

بر خلاف مکتب‌های «مغول» و «بندو»، بیشترین کارها از مدرسه‌ی «هرات» بر جا مانده است. مؤسس این سبک نقاشی «مدرسه‌ی هرات» بود که خود از نیاکان تیموریان بودند و این مکتب را به خاطر محل تأسیس آن «مدرسه‌ی هرات» نامیدند.

متخصصان هنر نقاشی بر این باورند که نقاشی در ایران در دوران تیموری به اوج خود رسیده بود، در طول این دوره استادان برجسته‌ای همچون کمال‌الدین بهزاد، مدت جدیدی را به نقاشی ایران عرضه کردند. در دوره‌ی تیموریان که از سال ۱۳۷۰ تا ۱۴۵۰ میلادی یا ۷۴۹ تا ۸۲۹ خورشیدی و با ۷۲۲

۱. مناف‌الحیوان: کتابی است که در سال ۶۹۹ ه. ق. در دوره ایلخانی (توسط عبدالهادی بن محمد بن محمود بن ابراهیم المراغی برای غازان خان پادشاه مغول از عربی ترجمه شده است).
۲. کمال‌الدین بهزاد: (زاده ۸۵۴ ه. ق. هرات - درگذشته ۹۴۲ ه. ق. هرات) رئیس کتابخانه سلطان حسین بایقرا، سرپرست گروه خوشنویسان و نقاشان دربار تیموری-صفوی و بنیان‌گذار مکتب بهزاد در مینیاتور ایران است.

تا ۸۵۴ ه. ق. به طول انجامید، هنر نقاشی و کوچک‌سازی به بالاترین حد کمال رسید و بسیاری از نقاشان مشهور عمرشان را بر سر این کار گذاشتند. دو کتاب با ارزش از زمان بایسنقر^۱ باقی مانده است، یکی کتاب کلبه و دمنه و دیگری کتاب شاهنامه.

هنر ظریف ایرانی در کتاب شاهنامه که در سال ۱۴۴۴ میلادی (۸۲۳ ه. ق.) به چاپ رسید، در شیراز رنگ‌آمیزی شده، به خوبی مشخص است. یکی از این طرح‌ها منظره‌ای از یک کارگاه ساختمانی ایرانی است که به سبک چینی رنگ‌آمیزی شده، کاشی‌های سفید و آبی ایرانی، همراه با فرش‌های زیبای ایرانی به صورت هندسی نقاشی شده است.

در یکی از کتاب‌های دست‌نویس خمسه‌ی نظامی^۲، سیزده مینیاتور زیبا به وسیله‌ی میرک کشیده شده است. حساسیت هنر و نقاشی‌های بغداد در طرح‌های کشیده شده در کتاب خمسه‌ی نظامی کاملاً مشهود است. این قطعه‌ی با ارزش و فوق‌العاده، هم‌اکنون در موزه‌ی بریتانیا جای دارد. در این قسمت، کارگران و معماران مشغول ساختمان‌سازی هستند. این نقاشی در سال ۱۴۹۴

۱. غیاث‌الدین بایسنقر: (زاده ۱۳۹۹ میلادی - درگذشته ۶۳۲ میلادی) از شاهزادگان تیموری، پسر شاه‌رخ و نوه‌ی امیر تیمور گورکانی. او شاهزادگان نرمند و هنرپرور بود و از سیاستمداران و حامیان بزرگ هنر، معماری و فرهنگ و دانش و ویران‌گر طراز اول خود به‌شمار می‌رود.

۲. خمسه‌ی نظامی یا پنج گنج نظامی عنوان کتاب پنج مجموعه‌ای شامل ۲۸۹۰ بیت شعر مشهور به پنج گنج از نظامی گنجوی (جمال‌الدین ابومحمد الیاس بن یوسف بن زکی بن مؤید متخلص به نظامی یا حکیم نظامی زاده ۵۳۵ ه. ق. - درگذشته ۶۱۲ ه. ق. شاعر و داستان‌سرای ایرانی) است که در سال‌های ۵۷۰ تا ۶۱۱ هجری قمری سروده شده است.

۳. روح‌الله میرک: نقاش و مینیاتوریست شهر قرن نهم هجری (پانزدهم میلادی)، او استاد کمال‌الدین بهزاد بود و شهرتش به خاطر همین استادی است. وی در خدمت امیرعلیشیر نوابی و حسین بایقرا بود و ریاست کتابخانه شاه را برعهده داشت.

میلادی (۸۷۳ خورشیدی و یا ۹۰۰ ه. ق.) در هرات کشیده شده است. یکی دیگر از برجسته‌ترین کارهای این دوره کتاب شاهنامه‌ی فردوسی است که در کتابخانه‌ی کاخ گلستان ایران نگاهداری می‌شود. این شاهنامه، در زمان سلطان بایسنقر^۱ که یکی از شاهزادگان تیموری بود به سبک مدرسه‌ی هرات نقاشی شده نقاشی‌های این کتاب از نظر رنگ‌آمیزی و تناسبات ترکیبی تصاویر در لاترین حدّ زیبایی و استحکام قرار دارد.

در زمان صفویه مرکزیت هنر به شهر تبریز انتقال یافت و برخی از هنرمندان هم در شهر زوین ماندگار شدند. اما اصل سبک نقاشی صفویه در شهر اصفهان به‌وجود آمد.

مینیا‌تورهای ایرانی در دهه‌ی صفویه در شهر اصفهان، از سبک چینی جدا شد و قدم در راهی جدید نهاد این نقاشان بعدها به سبک طبیعی متمایل شدند. رضا عباسی^۲ بنیان‌گذار سبک «مدرسه نقاشی صفوی» بود. نقاشی دوران صفویه، دگرگونی بسیار چشمگیری در نقاشی ایرانی ایجاد کرد.

نقاشی‌های دوران قاجار (قرن شانزدهم میلادی) رکیبی از سبک هنرهای اروپایی کلاسیک و سبک و تکنیک مینیا‌تورهای دوره صفوی است. در این دوران محمد غفاری معروف به کمال‌الملک سبک کلاسیک اروپایی را در ایران رواج داد. در این دوره سبکی از نقاشی به‌وجود آمد که به نام «قهه‌خانه» شناخته شد. نظر به اهمیت تلاش‌های کمال‌الملک در قرن اخیر برای ارتقای

۱. سلطان حسین بایسنقر، سرپرست گروه خوش‌نویسان و نقاشان دربار تیموری - صفوی و بنیان‌گذار مکتب بهزاد در مینیا‌تور ایرانی است.

۲. رضا عباسی: فرزند مولانا علی‌اصغر کاشی (زاده ۱۵۶۵ میلادی، ۹۴۴ خورشیدی، ۱۰۴۵ ه. ق. کاشان، درگذشته ۱۶۳۵ میلادی، ۱۰۱۴ خورشیدی، ۱۰۴۵ ه. ق. تبریز) مشهورترین نقاش زمان شاه عباس صفوی بود. طراحی کاشی‌های سقف و گنبد عظیم مسجدشاه اصفهان از آثار درخشان اوست.

ارزش هنر نقاشی در ایران، این دفتر به زندگی نامه و معرفی بعضی از آثار هنری کمال الملک (در حد امکان) می پردازد.

در نگارش این دفتر از منابع زیر بهره گرفته ام:

۱. کتاب کمال الملک به کوشش حسین کاشیان - وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی - موزه هنرهای معاصر.

۲. کتاب کمال الملک نوشته ی حسنعلی وزیری.

۳. کتاب کمال الملک، هنرمند همیشه زنده. تألیف حمید باقرزاده.

۴. کتاب یادنامه کمال الملک، به کوشش داراب بهنام شباهنگ و علی دهباشی.

۵. سایت هنر ایران.

۶. کتاب گلگشت، رنک رستان. نوشته ی نعمت الله کیکاوسی و تصویرگری

سعید بهروزی و محسن زارعی از مجموعه کاخ موزه سعدآباد - سازمان

میراث فرهنگی گردشگری و منابع تفریحی ایران.

۷. کتاب دیده ها و شنیده ها - خاطرات میرزا ابوالقاسم خان کحال زاده به کوشش

مرتضی کامران، نشر فرهنگ ۱۳۶۳

۸. کتاب قحطی بزرگ نوشته ی دکتر محمدتقی میرزا. ترجمه ی محمد کریمی

۱۳۸۷، مؤسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی